

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STVK02
HT14
Handledare: Dalia Mukhtar-Landgren

Heteronormativiteten och den ensamma tvåsamheten

En undersökning av en familjerättslig handbok

Andrea Buske

Abstract

Social workers meet individuals who structure their family in varied ways; these public servants have the possibility to initially accept and normalize new family forms. Their work is an arena where political power is exercised and it is therefore important that resources that are at hand enable them to meet non-normative families in an including and understanding way.

This study investigates how a handbook from 2012 produced by Socialstyrelsen regarding custody, living-arrangements and right to access constructs the idea of the family. Queertheory and the ideological and juridical regulations of the family are used in creating a flow scheme where the normative family is identified. This flow scheme is through conceptual and content analysis applied to distinguish the handbooks construction of the family and used to examine if this construction resembles the normative family. In the flow scheme criteria's such as heterosexuality, a sexual twoness, and parents who are legal guardians of their children are identified to be part of the normative family. In the handbook most of these criteria's are likewise found, a reality that points to an exclusion of certain parents and that possibly indicates a structural problem in this field of the public sector.

Nyckelord: familj, föräldraskap, heteronormativitet, tvåsamhet, queerteori, familjerätt

Antal ord: 9836

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	De ”nya” familjerna	1
1.2	Syfte och problemformulering	4
1.3	Uppsatsen disposition.....	5
2	Metod	6
2.1.1	Analysstrategi.....	6
2.1.2	Begrepp	7
2.1.3	Val av fall	8
2.2	Material	10
3	Teori	12
3.1	Vikten av erkännande	12
3.2	Queerteori och socialt arbete.....	13
3.3	Familj, föräldraskap & dess reglering	15
3.4	Analyschema för den ”normala” familjen	16
4	Analys av handboken <i>Vårdnad, Boende och Umgänge</i>	18
4.1.1	På vilka varierande sätt konstrueras familj i texten, implicit och explicit?	18
4.1.2	Vilka typer av subjekt (personer) talas det om? Vad menar texten att dessa personer kan göra eller inte göra?	20
4.1.3	Är heterosexuella normer och normen om tvåsamhet naturaliserad och privilegierad och i så fall på vilket sätt?	22
5	Avslutande diskussion	24
6	Slutsats och sammanfattning	27
7	Referenser	28
7.1	Tryckta källor	28
7.2	Elektroniska källor	29

1 Inledning

1.1 De ”nya” familjerna

Familjen är ofta den primära utgångspunkten för hur socialt, civilt, kulturellt och ekonomiskt liv organiseras (Peterson, 2013, s. 487). Av den orsaken drar familjens organisering mycket uppmärksamhet till sig. Kärnfamilj är ett vanligt begrepp som syftar till en konstellation bestående av en mamma, en pappa och barn som bor tillsammans (Singer, 2000, s. 100) och i Sverige så sent som på 60-talet var den traditionella kärnfamiljen med mannen som försörjare och kvinnan som ansvarig för hemmet den vanligaste familjeformen. I början av 70-talet började detta förändras (Hydén, 2002, s. 25) och den dominerande kärnfamiljen har fått ge plats åt andra familjebildningar.

Grunden och normen för den förändrade formen av familjen är dock fortfarande det heterosexuella parförhållandet (Hydén, 2002, s. 26) och den rådande normen influerar individers beslut gällande familjebildning. Sociala normer påverkar våra handlingar, önsknings, den politik som förs och vad vi kan se som möjligt. Även om man väljer att leva utanför den konventionella normen så går det inte att bortse från den helt (Fineman, 2009, s. 23). Svensk lagstiftning och familjepolitik har länge präglats av ett likhetstecken mellan föräldraskap och heterosexualitet. Samkönade par har dock det senaste decenniet ställt politiska krav på förändring. Vissa krav realiserades under 2000-talet, staten har både på ett rättsligt och socialpolitiskt plan erkänt samkönade familjer (Zetterqvist, 2002, s. 7). Detta genom att göra Sveriges äktenskapslag könsneutral samt att lagstifta om att samkönade par som ingått äktenskap gemensamt kan adoptera eller dela vårdnad av ett barn. Samkönade kvinnliga par kan också sedan 1 juli 2005 bli inseminerade eller genomgå provrörsbefruktning (RFSL). Genom dessa lagändringar skapas ett utrymme för nya familjebildningar. I dagens Sverige är cirka 30 procent av alla barnfamiljer inte en kärnfamilj och antalet barn i samkönade relationer har ökat kraftigt under 2000-talet. Karin Zetterqvist skriver att dessa nya familjeformer har gjort att ett antal nya begrepp etablerats, begrepp som synliggör den komplexitet som dessa nya familjer återspeglar, exempelvis begreppet ”efterkärnfamilj” synliggör processen som påbörjats efter det att en kärnfamilj upplöstes (Zetterqvist, 2007, s. 10). Nya varierande familjebildningar

har inneburit att fler personer än två i många fall fungerar som medföräldrar till ett barn (Faxén, 2014).

Det finns dock många hinder kvar för föräldrar som väljer att bilda familj utanför den traditionella kärnfamiljen. Hinder som gör det svårare att i lagens ögon ses som förälder och inneha rättigheter och skyldigheter så som umgänge och underhåll. Den syn som framkommer i den juridiska regleringen av föräldraskap är präglad av de naturgivna förutsättningarna för att få barn, de två biologiska föräldrarna får status som rättsliga föräldrar, inga fler ges möjligheten. Ett barn kan bara ha två vårdnadshavare även om det finns flera vuxna som fungerar som barnets föräldrar (Singer, 2000, s. 23). För att exemplifiera hur lagen försvårar för alternativa familjebildningar kan man exempelvis se till lesbiska par som inseminerar utomlands eller i hemmet, något som görs ofta på grund av att sjukhusens köer är väldigt långa. Om ett barn tillkommer på det viset saknar den befruktade kvinnans partner möjlighet att bekräfta föräldraskapet, hon måste istället ansöka om adoption (Berg, 2011). Om två mödrar planerar barn, graviditet, förlossning och spädbarnstid men inte är överens den dagen de skickar in adoptionsansökan riskerar barnet att förlora en av sina föräldrar. Den icke-biologiska modern har ingen rätt till sitt barn utan är helt utelämnad åt den biologiska moderns goda vilja och en möjligen välmenande byråkrati (Hamrud, 2005, s. 85). En annan familjesituation där föräldrarna är utelämnade åt andras goda vilja är i flerföräldraskap. De kan se ut så som att flera par kan gå ihop, ett manligt par (eller en ensamstående man) kan vända sig till ett kvinnligt par (eller en ensamstående kvinna) eller så kan vänner gå ihop och skaffa barn. Om konflikt skulle uppstå i en sådan familjesituation så hamnar de föräldrarna som inte är biologiska föräldrar, det vill säga de icke-juridiska föräldrarna, i kläm. Detta då socialt föräldraskap i motsats till biologiskt föräldraskap i allmänhet inte kan läggas till grund för rättslig status som förälder (Singer, 2000, s. 42). Flera partier har dock lagt fram förslag eller antytt positiv inställning till lagändringar som skulle kunna göra det enklare för dessa alternativa familjebildningar. Bland annat förslag som syftar till att införa en mer moderniserad föräldraskapspresumtion, tredelad föräldraförsäkring och möjlighet till fler än två juridiska vårdnadshavare (Wallner, 2012).

Att det fortfarande sätts likhetstecknen mellan föräldraskap, heterosexualitet och tvåsamhet, både i den juridiska regleringen av föräldraskap och samhällsnormen, betyder att vissa inkluderas och andra exkluderas. Dessa normer kring familjebildning skapas i vardagen och i möten mellan människor, individer i alternativa familjebildningar riskerar därför att bli osynliggjorda eller dåligt bemötta. Alternativa familjebildningar är idag en realitet och dessa familjer verkligen behöver förstås och inkluderas även för att fler individer ska kunna tänka utanför den institutionaliserade normen och se alternativa familjebildningar som en möjlighet.

I alternativa familjebildningar kan det likväl som i traditionella familjebildningar uppstå konflikter som man kan behöva få hjälp och rådgivning av utomstående med. Något som man har rätt att få av socialtjänsten på familjerätten och som ska erbjudas av alla kommuner (Socialstyrelsen 5). För att dessa familjer ska kunna bli hjälpta behöver de möta människor som kan förstå deras familjebildning och inte försöka passa in dem i en heterosexuell tvåsamhetsmall. I föräldrabalken finns en bestämmelse som säger att barnens bästa alltid ska komma i främsta rummet, dock är detta ett relativt begrepp och betyder olika beroende på hur man uppfattar barns behov. Det gör att bedömningen av vad som är bäst för ett barn inte kan göras schablonmässigt utan är beroende av individuella omständigheter (Hydén, 2002, s. 36-37). Det finns därför en mänsklig dimension i hur familjer i kris kommer att bemötas och det är viktigt att de tjänstemän som ska möta och hjälpa dem har resurser att förstå de som inte följer normen och på så sätt använda den mänskliga dimensionen i deras arbete på ett icke-exkluderande sätt.

1.2 Syfte och problemformulering

Syftet med min uppsats är att problematisera uppfattningen om familj och föräldraskap. Detta gör jag genom att undersöka synen på och idén om familjen samt hur den finns tillhanda för tjänstemän anställda på familjerätten. Socialstyrelsen har redan fastställt att bemötandet i socialtjänsten kan vara problematiskt då människor kan känna sig illa bemötta beroende på sexuell läggning (se Landelius (2004) *Sexuell läggning och bemötande i socialtjänsten*). Brown (1998, s. 93) understryker även detta genom att visa att socialarbetare tenderar att göra antaganden och använda stereotyper i sitt bemötande av människor med viss sexuell läggning. Mötet mellan klient och socialarbetare inbegriper makt och brist på makt. Någon aktör har större möjlighet att utöva makt och tolkningsföreträde. Tjänstemän som arbetar med familjerätt möter i sin vardag olika familjekonstellationer och befinner sig ofta längst ute på gränsen och de kan genom att vara på "fronten" använda sin maktposition till att erkänna och normalisera alternativa familjebildningar tidigt. De har således en möjlighet att påverka hur framtida familjekonstellationer tillåts se ut (Peterson, 2013, s. 489).

Detta möte mellan människor är en situation där politik och makt utövas. För att få tillgång till resurser och hjälp behöver en familjestruktur replikeras men det är möjligt att alla som vill inkluderas inte blir det eller att familjens situation inte förstås. Det kan uppstå komplicerade situationer och det är viktigt att kritiskt undersöka de resurser tjänstemän har i sitt arbete för att möta familjer. För att undersöka dessa prövar jag hur föräldraskap framställs och vad det kan vara i handboken *Vårdnad, Boende och Umgänge*, en bok som syftar till att ge vägledning till socialtjänstens familjerättshandläggare. Jag utreder hur familj och föräldraskap skildras för att med hänsyn därtill förstå om denna skildring kan vara problematisk.

Mina Frågeställningar:

Jag har disponerat mina frågeställningar som en mer övergripande frågeställning i undersökningen som lyder: *hur konstrueras idén om familjen i handboken Vårdnad, Boende och Umgänge och hur kan man förstå den?* För att kunna besvara den använder jag mig av ett antal underfrågeställningar som jag ställer i min textanalys. Dessa underfrågor lyder:

- På vilka varierande sätt konstrueras familj i texten, implicit och explicit?

- Vilka typer av subjekt (personer) talas det om? Vad menar texten att dessa personer kan göra eller inte göra?
- Är heterosexuella normer och normen om tvåsamhet naturaliserad och privilegierad och på vilket sätt?

1.3 Uppsatsen disposition

Jag inleder med att redogöra för hur jag har resonerat runt den metod jag har valt och det material jag valt att avgränsa mig till. Sedan går jag vidare med att presentera teorier om vikten av erkännande som en bakgrund och inramning till de teorier som används för att urskilja normen. Fokus i de utvalda teorierna är föräldraskap i förändring, i juridisk mening och i norm samt hur normen kan klargöras. Teorierna om föräldraskap och norm används sedan för att konstruera ett analyschema. Ett analyschema som består av de begrepp teorierna identifierar, detta för att kunna operationalisera teorierna och på så sätt systematiskt försöka förstå och tolka det material jag undersöker. Detta analyschema presenteras i slutet av teoriavsnittet. Resultatet av undersökningen presenteras sedan som svar på tre underfrågeställningar som min övergripande frågeställning brutits ned i. Vidare fortsätter jag med en avslutande diskussion och sedan en sammanfattning av undersökningens syfte och resultat.

2 Metod

För att undersöka synen på föräldraskap och familj och vad den kan betyda har jag valt att genomföra en kvalitativ textanalys av handboken som finns tillgänglig för tjänstemän på familjerätt. Med kvalitativ textanalys menas att jag kommer försöka få fram det väsentliga textinnehållet genom att noggrant läsa textens delar. Som Esaisson et al. skriver är fördelarna med en sådan analys är att man kan fånga helheten i texten men samtidigt de passager i texten som betyder något för undersökningen. Metoden möjliggör ett sökande i innehållet efter sådant som är dolt under ytan, något som riskerar att gå en förbi när man genomför exempelvis en kvantitativ textanalys (Esaisson et al, 2012, s. 210). Vidare har jag valt att designa min textanalys liknande en idéanalys. Ett val jag har gjort för att mitt syfte är att hitta, beskriva och undersöka idén om familjen i texten men också för att tolka idéns innebörd. Med utgångspunkt i att en väl designad och utförd idéanalys kan nå dessa resultat, menar jag att den valda metoden fungerar väl med handboken som mitt val av fall.

Den idéanalys jag utformar har främst fokus på textens begrepp och innehåll. En begreppsanalys, som Beckman beskriver (2005, s. 31) klargör de begrepp som används i utformningen av idén. Något som är analytiskt nödvändigt då ett förtydligande av de begrepp som används för att formulera en idé är en oundviklig del av varje idéanalys, det är ofta avgörande för hur en idé ska förstås. Att förstå dess användning och vad de refererar till är nyckeln till att begripa en text (Beckman, 2005, s. 31-33). Förutom begreppsanalys används även innehållsanalys. Innehållsanalys innebär att man räknar frekvensen av ord. Genom innehållsanalys blir det möjligt att uttala sig om likheter eller skillnader. Det ger en också möjlighet att istället för vaga uttryck uttrycka sig mer precist i siffror (Beckman, 2005, s.42-43).

2.1.1 Analysstrategi

Teorierna som jag valt att använda mig av berör föräldraskap i lag, norm och i förändring. Jag har även valt att presentera erkännandeteori som en inramning och en översikt av hur vikten och konsekvensen av erkännande kan förstås, något som är i högsta grad relevant i denna undersökning, det ger en uppfattning om följderna av att inte inkluderas i lag och norm. Vidare har jag valt att använda mig av queerteori, en teori som belyser existerande normer (Ambjörnsson, 2006, s. 9). Idéanalys fungerar främst som ett verktyg för att undersöka makt så som vem som

format en idé och vem som inte gjort det och därför menar jag att queerteori fungerar som ett utmärkt komplement. Detta då det belyser hur struktur formar möjlighet till handlande, identifierar normen och dess tillhörande föreställningar och institutionalisering. Queerteori fångar upp en dimension av makt som annars kan vara svår att fånga upp i idéanalys. Teoriavsnittet om synen på föräldraskap, dess förändring och dess reglering har jag sammanställt för att de visar på existerande uppfattningar och hur vissa av dessa är sanktionerade av svensk lag.

Med hjälp av dessa utvalda teorier har den ”normala” familjen dekonstruerats i ett analyschema, ett analyschema där denna norm är abstraherad och uppdelad i olika kriterier, dessa abstrakta begrepp blir på så sätt mätbara och jag kan operationalisera dem i textanalysen. Genom att identifiera dessa kännetecken kan jag genom min läsning av handboken se om de nämns explicit, om de antyds, om de refereras till, hur mycket de nämns eller om de inte nämns alls. Med innehållsanalys kan jag också räkna hur många gånger de nämns eller refereras till och jämföra det med hur många gånger något nämns som inkluderas i min identifierade norm. Genom att använda dessa kriterier som verktyg i textanalysen möjliggör det att jag systematiskt kan klarlägga om denna norm återfinns i handboken och förstå vilken bild handboken skapar av familjen. Jag är dock medveten om och vill vara tydlig med att detta är ett urval av teorier och en tolkning gjord av mig som leder till vissa resultat och slutsatser. Det är möjligt att med en annan tolkning av teorierna så kan fler eller färre kriterier användas och ett annat resultat skulle då kunna nås.

2.1.2 Begrepp

För att underlätta för läsaren kommer jag att definiera en del av de begrepp jag använder. I undersökningen nämns olika sorters föräldraskap och det finns en terminologi kring detta som är användbar att ha med sig när man läser uppsatsen.

Rättsligt eller juridiskt föräldraskap innefattar två delar, dels fastställande av vem som ska anses vara ett barns förälder dels de rättsliga verkningar som hör till föräldraskapet. Att vara en rättslig förälder är generellt förbundet med rättsverkningar så som ömsesidig arvsrätt mellan barn och förälder, underhållsskyldighet, vårdansvar och förmyndarskap (Singer, 2000, s. 41-42). Juridiska föräldrar kan ha gemensam vårdnad vilket innebär att båda föräldrarna har ansvar för att barnet får vad det behöver och har rätt till. De kan också vara så att en av de juridiska föräldrarna har ensam vårdnad. Giftna par blir båda juridiska föräldrar och får gemensam vårdnad. En ogift moder blir ensam vårdnadshavare och då måste även faderskapet (moderskapet vid samkönat kvinnligt par) fastställas för att den andra föräldern ska bli juridisk förälder och få gemensam vårdnad (Socialstyrelsen 6, s. 2 - 5). Ett annat sorts föräldraskap är socialt föräldraskap, då avser man ofta den som tar hand om barnet, den som de facto

utövar det som anses vara en förälders uppgift. I de allra flesta fall är barnets biologiska föräldrar också dess sociala föräldrar men det är inte ovanligt att det ser ut på andra vis. Socialt föräldraskap kan i allmänhet inte läggas till grund för rättslig status som förälder (Singer, 2000, s. 42). Ett annat begrepp som används är umgängesförälder, vilket oftast syftar på föräldern som efter en separation inte har fått vårdnad om sitt barn utan bara tilldelad umgängesrätt, umgängesföräldern är dock fortfarande juridisk förälder till barnet (Socialstyrelsen 4). De tjänstemän vars handbok jag undersöker benämner jag som tjänstemän, ämbetsmän eller socialarbetare då det är den benämning som ofta används på just denna yrkesgrupp.

Jag vill också tydliggöra vad det är jag talar om när jag talar om norm och normativt. I samhällsvetenskaplig forskning och undervisning talar man om normativa frågor och det man då syftar till är hur något bör vara, alltså det önskvärda och hur det kan rättfärdigas (Badersten, 2006, s. 7). Det är dock inte det jag avser i denna uppsats, jag menar norm som standard, rättesnöre och vad som är accepterat. Normer som talar om för dig hur du och andra i samhället bör vara, handla och uppträda (Badersten, 2006, s. 24). Vidare vill jag göra tydligt att på vissa ställen i uppsatsen använder jag citationstecken runt ord, detta för att vara tydlig med och betona att det inte är en statisk sanning utan uppfattningen om exempelvis vad som är ”normalt” eller ”naturligt” är knutet till kontext och norm.

2.1.3 Val av fall

Jag vill argumentera för mitt val av fall genom att peka på hur det finns en risk att undersökningen av handboken kan upplevas av vissa som poänglös, detta då handboken i mångt och mycket baseras på den lagliga regleringen av föräldraskap. Det kan tyckas att även om det finns en poäng med att peka ut problematik i lagen så behöver man inte undersöka en handbok för att göra det. I detta resonemang nedtonas betydelsen av den norm om familjen som konstrueras i boken och tjänstemännens handlingsutrymme, man menar att de kan och ska ändå bara följa lagen. Utöver lag innehåller boken bland annat kunskap och erfarenheter, dock kan dessa tänkas till stor del vara grundade i hur man möter traditionella familjebildningar. Jag vill bemöta detta resonemang som framställer tjänstemännen som paragrafryttare samt förringar norm och handlingsutrymme med Michael Lipskys resonemang i *Street-Level Bureaucracy* (1980). Handboken är ett relevant fall då dessa tjänstemän egentligen utövar politik i praktiken. Lipsky (1980, s. 13) förklarar och problematiserar varför det är viktigt att undersöka tjänstemännens roll och deras möjlighet att utöva politisk makt, detta då den offentliga tjänstemannarollen ofta inbegriper ett stort handlingsutrymme. Ett handlingsutrymme där beslut tas om vilken hjälp människor är berättigade till och hur detta ska gå till. Detta stora handlingsutrymme beror på att de arbetar under vaga regleringar på grund av att deras dagliga arbete är för komplicerat för

detaljstyrning, de behöver kunna använda en mänsklig dimension i sitt arbete (Lipsky, 1980, s. 15). Denna frihet står ofta i kontrast till att tid och resurser är begränsade samtidigt som de många gånger arbetar under en tung arbetsbörda och är under ständig utvärdering. De vaga regleringarna gör sig dock påmind även här. Det är svårt att utvärdera någons arbete när regleringen är så vag, något som i sin tur skapar mer handlingsutrymme (Lipsky, 1980, s. 30, 40). Kombinerat gör dessa faktorer att handlingsutrymmet kan används för att hantera arbetsbördan för att överhuvudtaget få arbetet att fungera. Risken finns att tjänstemannen utövar sitt ämbete på ett sätt som inte är förenligt med dess egentliga innebörd. Tjänstemännen skapar på så sätt politik i interaktion med de medborgare de möter. En praktik som står i kontrast till den generella uppfattningen om att politik kommer uppifrån med hjälp av regleringar och lagar, istället för att implementeringskedjan fylls på nedifrån. Följaktligen av att politik kan utövas från botten istället för toppen gör att det är viktigt att undersöka hur detta går till och ett sätt att göra det är att se till denna bok.

Efter att ha läst en del om alternativa familjbildningar har jag förstått att mötet med det professionella Sverige ibland vara problematiskt för vissa familjbildningar (se Zetterqvist, 2007, Faxén, 2014, Brown, 1998 och Hamrud, 2005). Så vidare vill jag argumentera för handboken som mitt val av fall med ett exempel taget ur Annika Hamruds bok *Queerkids*. Ett exempel som visar på problematiken när verklighet och norm krockar: paret Kristina och Lotta är i ständig konflikt med sin dotters far, Peter. De har inseminerat med hjälp av Peter men de senaste tio åren av deras liv har bestått av gräl. Han vill vara en halvtidspappa och de vill ha en familj med två föräldrar och en pappa som finns med på ett positivt sätt, en storfamilj. Lotta och Kristina berättar om lönlösa serier av familjerättsamtal där deras situation inte passar in i någon mall. Peter hindrar Lotta som inte är juridisk förälder att exempelvis delta i utvecklingssamtal och samtal på familjerätten. Lotta och Kristina berättar att rådgivare nästan alltid ser dem som ett föräldrapar och en styvmor, de ses som en heterosexuell skilsmässofamilj (Hamrud, 2005, s. 52-57). Detta exemplifierar hur det kan vara för en alternativ familjbildning att möta någon som inte förstår deras situation. För att öka chansen för att icke-traditionella familjer ska få bättre förståelse, hjälp och bemötande behöver tjänstemännen utrustas med resurser som hjälper dem att förstå och inte anta att alla är heterosexuella eller bildar familj i par. Handboken är en resurs och genom att undersöka den kan jag få insikt om den bidrar eller ej till denna efterfrågade förståelse.

2.2 Material

Handboken *Vårdnad, Boende och Umgänge* som är utgiven år 2012 ska hjälpa socialarbetare att tillämpa de regler som finns på området. Familjerätt är något som alla kommuner ska erbjuda och man arbetar med samarbetsamtal, avtal och utredningar om vårdnad, boende och umgänge med föräldrar som ska eller har separerat, eller som inte levt ihop (Socialstyrelsen 5). Man arbetar mot det uttalade målet ”barnets bästa” (Socialstyrelsen 3). Handboken tar upp lagstiftning, förarbeten, rättsfall, JO-uttalanden samt vad beskrivs som kunskap och erfarenheter (Socialstyrelsen 3). Eftersom det är kommunernas ansvar att erbjuda familjerättslig hjälp kan man tänka sig att handboken har en spridning i hela Sverige och på socialstyrelsens hemsida går handboken att köpa eller att ladda ner (Socialstyrelsen 4).

Esaiasson et al. skriver att all forskning bör ha generaliserande ambitioner, att man bör söka mönster, regelbundenheter och återkommande samband istället för att uttala sig om det unika (Esaiasson et al, 2012, s. 27). Jag är medveten om att detta är svårt med mitt val av fall, att jag bara läser en handbok skulle kunna tänkas problematiskt för resultatets möjligheter att generaliseras. Med utgångspunkt i kopplingen mellan kontext och idé menar jag att boken och dess kontext delar samma förutsättningar och att man därför möjligen kan få en uppfattning om sammanhanget genom att läsa handboken. Beckman skriver om kontext och idé, för att försöka klargöra en idé eller budskap utifrån dess kontext behöver man bestämma vilka sammanhang som är relevanta (Beckman, 2005, s. 15). Det kan vara centrala uttryck eller de ekonomiska och sociala förhållanden som kan vara avgörande för ens förståelse (Beckman, 2005, s 16). Centrala begrepp som används i boken borde ha samma innebörd för tjänstemän på familjerätten, på socialstyrelsen och i annan litteratur och resurser som står tjänstemännen till buds. De ekonomiska och sociala förhållanden är även lika varandra då boken är producerad i en svensk kontext av socialstyrelsen (Socialstyrelsen 1). Denna undersökning av handboken nutida konstruktion av familj och föräldraskap skulle kunna ses som ett litet tvärsnitt, om det visar på en problematisk norm kan det möjligtvis tyda på ett större strukturellt problem på detta sakområde. Esaiasson et al. beskriver detta som att jag materialmässigt använder ett typiskt material och med det menas att det finns lite som säger att resultatet skulle se annorlunda ut i andra materialtyper eller sakområden (Esaiasson et al, 2012, s. 220).

Socialstyrelsen är en statlig myndighet och de skriver på sin hemsida att: ”Vi kan tala om för dem som ger vård och socialtjänst hur de kan arbeta bättre och vad människor behöver” (Socialstyrelsen 2). Att då studera hur och vad de talar om för tjänstemän vad människor har för behov är betydelsefullt för ytterligare studier

och problematisering av den kontext denna kunskap produceras i. Vidare finns det finns ett värde i att analysera denna handbok som ett inlägg i diskussionen om att skapa en mer inkluderande syn och norm om vad som utgör en familj och hur man kan underlätta för alternativa familjebildningar.

3 Teori

Teorier som belyser normer och hur de kan vara sanktionerade i svensk lag presenteras i detta avsnitt samt en översikt av erkännandeteori. Översikten är tänkt att fungera som en inramning och för att sätta betydelsen av att belysa normen i proportion till och i samband med konsekvenserna av att inte vara inkluderad och erkänd.

3.1 Vikten av erkännande

Att bli erkänd och sedd som förälder kan vara mycket värdefullt. Att få sitt föräldraskap och det rättigheter det ger sanktionerat och erkänt av staten är för många en självklarhet men så är inte det för alla. Kris Franklin skriver om hur alla familjekonstruktioner oberoende om de är erkända av lagen ofta ändå kommer i kontakt med den, det även om den kontakten kan vara i en form av icke-erkännande eller misskännande. Det finns ett behov av lagligt skydd för dessa medlemmar i alternativa familjeformer, dessa människor behöver få makten att kunna identifiera sig själv och dem de delar föräldraskap med som riktiga föräldrar i relation till lag och norm (Franklin, 2006, s. 657-659). Charles Taylor skriver att:

Tesen är att vår identitet delvis formas av andras erkännande, eller frånvaron därav, och ofta miss-kännande, så att en person eller grupp av människor kan lida verklig skada, drabbas av en verklig förvanskning, om människorna eller samhället runtomkring dem återspeglar en inskränkt eller förnedrande eller föraktlig bild av dem. Icke-erkännande eller misskännande kan vara en form av förtryck genom att man tvingas in i en falsk, förvanskad och inskränkt tillvaro (Taylor, 1994, s. 37).

En förvägran av erkännande av en del av ens identitet kan enligt Taylor vara en form av förtryck. Fraser utvecklar detta resonemang och identifierar tre dimensioner i detta nekande av erkännande. Det första beskriver hon som icke-erkännande. Då blir människor osynliga på grund av den dominerande kulturen och normen. Den andra dimensionen hon definierat är fel-erkännande, då blir den utsatta människan sedd som underordnade den dominerande kulturen och gruppen. Den tredje menar hon är missaktning, man blir förtalad och nedvärderad i representation och i vardaglig kontakt med andra. En politik för erkännande

menar Fraser bör därför sikta efter att se och att värdera individer, grupper, identiteter, erfarenheter, kunskap och expertis och mänsklighet. Det borde syfta till att upprätthålla medborgarskap, status och rättigheter och på så sätt ge människor värdighet och respekt (Fraser, 2000). Dessa olika erkännandeteoretiker betonar hur viktigt erkännande är av något som man känner är väsentligt i sin identitet. Jag går nu vidare med att introducera de teorier som legat till grund för analys-schemat som används i textanalysen.

3.2 Queerteori och socialt arbete

Queertori använder ett kritiskt förhållningssätt i frågor gällande genus, sexualitet och makt. Strålkastarljuset riktas mot det påstått normala, fokus läggs på hur avvikelser från sexuella normer, strukturer och identiteter blottar de förväntningar som finns och man studerar hur vårt samhälles sociala konstruktioner premierar ett visst sätt att leva (Ambjörnsson, 2006, s. 9). Queerteori är en teori som fångar maktrelationer, makt utövas på olika sätt och det brukar talas om direkt, indirekt och institutionell makt. Med direkt makt menas när makt brukas över andra i olika beslutsprocesser. Indirekt makt belyser makt där frågor undanhålls från dagordningen, som ett sorts icke-beslutsfattande (Christensen m.fl., 2011, s. 23-24). Institutionell makt handlar om normer av vad som anses vara ett normalt och acceptabelt beteende, vi godtar okritiskt den verklighet som skapas inom ramarna (Christensen m.fl., 2011, s. 93). Queerteori fångar upp den institutionella makten, hur ett visst sätt att leva ofta okritiskt accepteras som det ”normala”. Queerteori vidgar ramen för genus och sexuell identitet (Ambjörnsson, 2006, s. 27).

Ett centralt begrepp för att förstå är heteronormativitet vilket innebär att heterosexualitet är sexualitetens norm, det ”naturliga”. Enligt Judith Butler behöver heteronormativiteten en tydlig uppfattning om kön, Butlers mest kända begrepp den ”heterosexuella matrisen” visar på hur kulturen begripliggör kroppar genom upprätthållandet av två tydliga kön som konstrueras och värderas som varandras motsats. Heteronormativiteten normerar och upprätthåller hela tiden heterosexualiteten som enhetlig, naturlig och allomfattande av samhällets lagar, strukturer och relationer. Queerteori pekar på att sexualitet idag består av ett normsystem där juridiska lagar och människors förhållningssätt sätter gränser för vad som är accepterat (Rosenberg, 2005, s. 10-11).

Queerteori är ett användbart verktyg för att analysera socialt arbete för det kan användas för att kritiskt ifrågasätta den egna konstruktionen av vad som utgör en riktig familj och hur man bemöter den (Peterson, 2013, s. 488). Cassie Peterson (2013, s. 487) undersöker normer i socialt arbete i nordamerikansk kontext och

beskriver hur den idealiserade kärnfamiljen fungerar som ett bevarande ankare för heterosexuella normer. Hon finner i sin undersökning att det finns en sanktionerad mall av hur familjen ska se ut som är grundad i heteronormativa antaganden, en mall som går oupptäckt för den uppfattas som så ”naturlig”. De normer som existerar runt familjen påverkar hur socialarbetaren möter och behandlar familjer, vilka uppfattningar de har om sunda familjerelationer, vilka relationer som bör premieras och vilka människor som bedöms som berättigade till familjefokuserad hjälp. Tjänstemannens uppfattning om ”rätt” svar på dessa frågor är direkt beroende av vem och vad man anser vara en familj (Peterson, 2013, s. 488). Detta får som konsekvens att individer och relationer som existerar utanför den heteronormativa formen riskerar att ses som ej önskvärda och ovärdiga av stöd (Peterson, 2013, s. 488). Att vara en familj, även om det bara är till formen möjliggör rätten till förmåner från staten. I tjänstemän på sociala myndigheter behöver därför identifiera vad som karaktäriserar en familj. Om man möter dessa familjekriterier kvalificeras man för en uppsättning fördelar och en privilegierad position i samhällets värdehierarki (Peterson, 2013, s. 492). Att den heteronormativa familjen hänger som en skugga över andra familjeformer blir då problematiskt. Det gör att exkludering eller inkludering kommer ske av grupper av människor som inte har möjlighet eller är villiga att replikera hur en familj anses se ut. Människors som kanske samtidigt identifierar sig som en familj.

Peterson menar att familjer som inte har de heteronormativa karaktäristiska dragen ”förtjänar” sin benämning som familj genom anpassning. Hennes undersökning tyder på att alternativa familjebildningar som deltar inom den heteronormativa ramen för äktenskap och familj erkänner och förstärker detta traditionella sätt att organisera livet samtidigt som de utmanar den heteronormativa kärnfamiljens hegemoni (Peterson, 2013, s. 487). Martha Fineman klargör detta med att argumentera för att de flesta nya familjeformer i realiteten återskapar samhällets antagande om ”naturlig” intimitet strukturerad runt sexuell tvåsamhet (Fineman, 2009, s. 19). Genom anpassning inkluderas dessa nya familjer men de tillåts inte utmana vad det traditionellt innebär att vara en familj (Peterson, 2013, s. 486). Ambjörnsson skriver att heteronormativitet har två bärande premisser, två premisser vars funktion ses exemplifierad här i stycket ovan. Den första premissen fungerar så att människor delas upp i de tänkta kategorierna ”vi” och ”dem”. Den andra premissens fungerar så att kategorin ”dem” integreras in i normen. De inkluderas dock inte genom att det som är normaliserat och accepterat diversifieras och utvidgas utan dessa avvikare upptas och erkänns på heteronormativitetens villkor (Ambjörnsson, 2013, s. 70). Det konstateras alltså att alla ”nya” familjer kan inkluderas men inte med eftergifter så som att normen skulle vidgas.

3.3 Familj, föräldraskap & dess reglering

Begreppet familj i vid bemärkelse används för att beteckna både släktskapsförhållanden och personer som bor med varandra utan att släktskap nödvändigtvis föreligger men den lagstiftning som kommer till uttryck i föräldraskapen rör dock främst föräldrar och deras barn. Singer (2000, s. 23) skriver att den juridiska regleringen präglas av den naturgivna förutsättningen för att få barn, en reglering med dessa värderingar i grunden:

En grundläggande värdering i det svenska barn- och föräldrarättsliga regelsystemet har varit att ett barn, så långt det är möjligt, har rätt till två föräldrar. Att ha två föräldrar ger barnet trygghet ekonomiskt, socialt och rättsligt [...] Vidare är reglerna om vårdnad, boende och umgänge knutna till det rättsliga föräldraskapet (SOU 2007:3, s. 69-70).

Singer understryker att ett barn har två föräldrar men det är dock inte alltid säkert att biologiskt släktskap fastställer att alla behov tillgodoses av en och samma person och att antalet situationer där rättsligt föräldraskap eftersöks på andra grunder än biologi och genetik ökar. Bland annat av personer som fungerar som en social förälder till ett barn men som inte är deras biologiska barn (Singer, 2000, s. 24-25). Finemans begrepp ”den sexuella familjen” beskriver uppfattningen av kärnfamiljen inom och utom lagen, det understryker hur samhällsliga och juridiska förväntningar på familjen är organiserade runt en sexuell relation mellan en man och en kvinna. Förväntningarna på detta institutionaliserade privilegium ger vissa ideologiska och juridiska konsekvenser. Att den juridiska regleringen utgår från ”den sexuella familjen” har konsekvenser för statens möjlighet att reglera människors liv. Lagen konstituerar vad som är en ”normal” familj är, avvikande familjer måste då regleras på annat sätt vilket legitimerar en mer långtgående statlig reglering av dem än vad som skulle vara tolererbart mot mer traditionella familjeformer (Fineman, 2009, s. 1).

Flerföräldrafamiljen är form av föräldraskap där de samhällsliga förväntningarna på sexuell tvåsamhet inte möts. Dessa familjer utmanar inte bara idén om den heterosexuella relationens dominerande ställning, de utmanar även tvåsamhetens dominerande ställning och grundar föräldraskap på sociala och moraliska åtaganden (Zetterqvist, 2007, s. 93).

Annika Hamrud beskriver ett mönster hon menar är återkommande nämligen att det bakom ”barnets bästa” som målsättning som nämndes i inledningen ofta ligger ett biologiskt tänkande. Hamrud menar att så länge det genetiska bandet är viktigare än barnets faktiska liv så kan man inte anses sätta barnets bästa främst. Hon menar att ansvar behöver kunna krävas även av föräldrar som inte är juridiskt kopplade till barnet, föräldraskap ska vara förenat med annat än bara biologi och strikt tolkad juridik (Hamrud, 2005, s. 15). Hon betonar också biologi i samband

med vad som anses ”naturligt”. Att det finns en uppfattning om att olika kön är viktigt för att barn ska skapa en ”normal” identitet. Hon skriver att denna uppfattning främst drivs av psykologer och socionomer, det vill säga de personer som ofta benämns som experter när det handlar om barn och familjer (Hamrud, 2005, s. 14). Zetterqvist beskriver hur på samhällets betoning på biologi ställer till det för flerföräldrafamiljer. För någon aktör innebär ofta samhällets betoning på biologiska band en fördel, det kan vara en kraftfull insats i spelet om barnen. Exempelvis i en flerföräldrakonstellation bestående två kvinnor som skaffat barn med en man är det enklare för mannen att driva igenom sina krav på delad vårdnad. (Zetterqvist, 2007, s. 111).

3.4 Analysschema för den ”normala” familjen

Teoriavsnitten om queerteori och föräldraskap samt dess reglering identifierar en familjebildning som är sanktionerad av lag och norm som kan ställas upp i ett analysschema. Genom att visa på den uppfattning som finns om en ”vanlig” familjebildning och den juridisk reglering av detta föräldraskap så urskiljs en tydlig norm.

Queerteori lyfter fram heterosexualitetens hegemoni med begreppet heteronormativitet och hur ”normal” familjebildning bygger på heterosexualitet. Hamrud betonar att denna olikkönade tvåsamhet även bygger på samhällets tanke om att barn behöver olikkönade föräldrar att bygga sin identitet mot. Fineman betonar med sitt begrepp ”den sexuella familjen” likaså hur familjen förväntas vara organiserad runt en sexuell relation mellan en man och en kvinna. Hennes begrepp visar också på hur tvåsamhet är en viktig del i hur en ”normal” familj bildas. Familjen består av ett par, inte fler. En syn som Singer och Fineman påpekar är präglad av de biologiska förutsättningarna för att få barn men som har ideologiska och juridiska konsekvenser. Normen om föräldraskap grundas på de biologiska förutsättningarna för att få barn, man förväntas därför skaffa biologiska barn. Det betyder också i förlängningen att dessa två föräldrar förväntas vara juridiska föräldrar till sina barn, biologiska såsom adopterade. Här nedan presenteras det sammanställda analysschemat i en tabell. På vänstra sidan presenteras den ”normala” familjen, det vill säga teoriernas identifierade norm om familjen, uppdelad i olika kriterier och på den högra sidan presenteras hur dessa idéer om familjen skulle kunna tänkas komma till uttryck i handboken.

”Normal” Familjebildning	Hur skulle detta exempelvis tänkas kunna refereras till i texten?
Heterosexualitet (olika kön)	Moder, fader, mamma, pappa
En-två föräldrar (definitivt inte fler än två)	Kärnfamilj, post-kärnfamilj, tvåsamhet, par
”Den sexuella familjen”, paret har en sexuell relation	Relation, förhållande
Juridisk vårdnad om sina barn	Juridiskt föräldraskap, vårdnadshavare, rättigheter och skyldigheter till sina barn
Biologiska barn (dock kan den ”normala” familjen även adoptera)	Biologi

Detta schema används i textanalysen av handboken för att se om handbokens konstruktion av familjen reflekterar vad teoriavsnittet identifierat som en ”normal” familjebildning. Detta undersöks och struktureras med hjälp av de underfrågor som frågeställningen brutits ner i och detta presenteras nedan.

4 Analys av handboken *Vårdnad, Boende och Umgänge*

Genom analys-schemat har jag kunnat se om handbokens konstruktion och idé speglar den ”normala” familjen. Resultatet av textanalysen presenteras i detta avsnitt strukturerat i de tre underfrågeställningarna. Alla citat i detta avsnitt är tagna ur handboken som återfinns som Socialstyrelsen 4 i källförteckningen.

4.1.1 På vilka varierande sätt konstrueras familj i texten, implicit och explicit?

I första hand så konstrueras familjen som vilande på en tvåsamhet. Det finns en konsekvent närvaro av idén av föräldrarna som två med få undantag. Återkommande uttryck är: ”båda föräldrarna”, ”åt en av föräldrarna”, ”ena föräldern”, ”respektive förälder”, ”föräldrapar” och ”vardera föräldern” (se exempelvis s. 29, 43, 50, 69,70, 128, 139, 149, 163). De beskrivs dock inte som i en relation, något som emellertid inte förefaller som en överraskning med tanke på bokens syfte. Ett syfte som redan nämnt är att hjälpa föräldrar som ska eller har separerat eller som aldrig levt ihop. Man förstår att de föräldrar tjänstemännen möter är i handboken tänkta att vara mitt i den process som påbörjats efter det att en kärnfamilj upplösts:

I samband med en separation måste föräldrarna definiera om sin relation. Trots att parrelationen och ett gemensamt ”familjeskap” upphör, så består det gemensamma föräldraskapet, men det måste rekonstrueras. Ett föräldraskap utan gemensam familj och äktenskap bygger på helt nya premisser och på mindre tydliga roller än den traditionella kärnfamiljen” (s. 161).

Dessa familjer antas vara vad Zetterqvist kallar en ”efterkärnfamilj”. De tänks vara två om ett barn men de ligger i skilsmässa eller är i en konflikt, de är inte längre med Finemans uttryck ”den sexuella familjen. Det är likväl fortfarande en tvåsamhet som ligger i grunden men den sexuella tvåsamheten är över, familj och intimitet måste därför nu få hjälp med att struktureras på andra sätt än runt ”den sexuella familjen”.

Tvåsamhetens röda tråd genom boken har olika konsekvenser. Detta stycke ur handboken visar på kopplingen mellan tvåsamhet och tanken om barnets bästa:

”Med hänsyn till att det i regel antas vara till ett barns bästa att barnet umgås med båda föräldrarna [...]” (s. 50). Med utgångspunkt i Hamruds resonemang om att synen på barnets bästa ofta bygger på biologi och att föräldraskap baseras på strikt tolkad juridik och genetik så kan man se hur detta verkar exkluderande. Barnets bästa begränsas till att främjas av två människor och föräldrar som inte kan bli vårdnadshavare riskerar att utestängas på grund av idén om tvåsamhet och med barnets bästa som motivering. I handboken redogörs för praktiska exempel på hur tjänstemännen kan gå tillväga i sitt arbete. En intervjumodell som föreslås beskriver hur tjänstemännen kan strukturera utredande intervjuer med barn. En modell som framställs såhär:

Om det är praktiskt möjligt så är det önskvärt att föräldrarna följer barnet var sin gång till familjerätten. Syftet är att hålla så stor jämvikt som möjligt i utredningen mellan föräldrarna. Vid det tredje tillfället går utredaren och barnet igenom den text som skrivits utifrån de tidigare samtalen (s. 46).

Här exemplifieras hur tvåsamhetsnormen rent praktiskt begränsar och exkluderar de som inte har juridisk vårdnad ur den här processen. Tvåsamhet fungerar som en röd tråd genom handboken men i vissa stycken konstrueras dock en vidare bild av vem som kan tillhöra familjen och det visas en medvetenhet om att andra relationer kan vara viktiga. I denna passage indikeras det att det inte är självklart att två föräldrar fyller ett barns alla behov:

I samband med en separation måste föräldrarna (och andra) även respektera barnets egna relationer till mor- och farföräldrar, andra släktingar, kamrater och övriga viktiga personer så att de får möjlighet att upprätthålla dessa”(s. 32).

I ett annat avsnitt i boken utvecklas och preciseras detta närmare på detta vis:

Barn har behov av umgänge inte bara med sina föräldrar utan även med andra personer som står det särskilt nära. Det kan gälla till exempel mor och farföräldrar, andra släktingar, familjehemsföräldrar eller en tidigare styvförälder. Det kan också gälla halvsyskon eller barn som växer upp i samkönade familjebildningar, där en ”förälder” inte är juridisk förälder till barnet (s. 113).

Här presenteras tanken om att ett barn kan ha fler relationer som är väldigt betydelsefulla och även att fler än två människor kan se sig själva som förälder. I handboken finns ytterligare ett stycke där det antyds att barn kan ha fler än två föräldrar och det lyder: ”Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med tillgodoses så långt som möjlig [...]” (s. 80). Dessa två stycken står i kontrast till den i övrigt så närvarande tvåsamheten. Att icke-juridiska föräldrar nämns är givetvis gynnsamt för en vidgad syn på familj och föräldraskap samt för tjänstemannens möjlighet att möta dessa familjer. Det kan dock tänkas problematiskt att deras situation nämns i samma stycke som släktingar, styvföräldrar och familjehemsföräldrar. I ovan citerade stycke nämns också

samkönade föräldrar ihop med flerfamiljsföräldrar. En familj med flera föräldrar behöver inte vara samkönad och ett samkönat föräldraskap behöver inte vara ett flerföräldraskap. Något som stycket kan tänkas indikera då dessa alternativa föräldraskap nämns kort och tillsammans. Det ovan citerade stycket är också en av få gånger samkönat föräldraskap nämns i handboken. Den andra passagen i handboken där detta berörs är taget ur ett kapitel som behandlar om det föreligger särskilda problem hos föräldrarna så som våld och kränkningar. Att man i boken lyfter att det finns möjlighet att våld även kan förekomma inom samkönade familjer och relationer oberoende av kön är naturligtvis positivt och viktigt för tjänstemännen ha med i sitt arbete när de möter samkönade par. Det lyder så här:

Även män kan utsättas för våld av såväl män som kvinnor. Även om propositionen liksom hittillsvarande forskning, i huvudsak är inriktade på mäns våld mot kvinnor, kan samma resonemang ligga till grund för arbetet att förebygga våld i nära relationer, oberoende av berörda individers kön (s. 139).

Heterosexuellt föräldraskap har identifierats som ett kriterium för en ”normal” familj inte bara med hjälp av queerteorins heteronormativitet utan även med Annika Hamruds resonemang om samhällets betoning på vikten av olikkönade föräldrar för barnens identitetsskapande. Hamrud menar att denna uppfattning om barns identitetsskapande främst drivs av psykologer och socionomer, det vill säga de personer som ofta benämns som experter men också de som ska använda denna handbok. I ett stycke i handboken skrivs det dock såhär:

Lagstiftarens krav på att man ska se barn som subjekt och aktör, innebär att man ska beakta barns specifika behov och intressen vid beslut som rör barnet. Det är inte tillräckligt att anlägga allmänna föreställningar om vad som skulle vara bra för barn i en viss ålder eller av ett visst kön (s. 42).

Här framhävs en medvetenhet om att barn inte behöver en mamma och en pappa för att skapa sin identitet, något som står i kontrast till den syn Hamrud argumenterar för är högst närvarande. Handboken visar här på att det inte är tillräckligt för tjänstemännen att använda sina föreställningar för vad som är bäst för ett barn på grund av dess kön.

4.1.2 Vilka typer av subjekt (personer) talas det om? Vad menar texten att dessa personer kan göra eller inte göra?

I boken talas det som ovan nämnts om föräldrar som två vilket har konsekvenser för vad dessa två kan göra samt vad de som inte är inkluderade i denna tvåsamhet har för handlingsutrymme. Dessa två är de som får möjlighet att vara barnets rättsliga föräldrar och vårdnadshavare, något som innebär rättsliga rättigheter och skyldigheter. I handboken står det:

Den som har vårdnaden om ett barn är vårdnadshavare och har rätt och skyldighet att bestämma om barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 2 § andra stycket FB). Det innebär att vårdnadshavaren har det rättsliga ansvaret för barnets person samt för att barnet får sina grundläggande behov (s. 67).

Att de har denna rätt och skyldighet betyder dock inte att de behöver tillgodose dem personligen. Handboken skriver: ”[...] den faktiska vården kan utövas även av någon annan, till exempel en umgängesförälder som inte är vårdnadshavare eller en familjehemsförälder” (s. 67). Att vara juridisk vårdnadshavare ger en som aktör ett visst handlingsutrymme, något som det ges uttryck för och påpekas i texten. Juridiska föräldrar kan bestämma vem som har möjlighet att träffa barnet och vem som ska vara delaktig i dess vårdnad och uppfostran. Man har också möjlighet att delegera uppfostran till någon annan och om man inte har vårdnad har man rätt att själv strida för det eller umgänge. Detta till skillnad från icke-juridiska föräldrar, deras situation redogörs för nedan.

I handboken står det att barnets föräldrar har ansvar för att barnets behov av umgänge med föräldrar de inte bor ihop med tillgodoses, ett ansvar som bara vilar hos den som är vårdnadshavare för sitt barn:

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses [...] Föräldrarnas ansvar enligt denna bestämmelse är inte sanktionerat (s. 80).

Här tydliggörs hur föräldrar som inte är vårdnadshavare blir utelämnade åt vårdnadshavarnas goda vilja och har svårt att ställa och få igenom sina krav då föräldrarnas ansvar inte är sanktionerat. Det står också i handboken att: ”Om umgänge begärs av någon annan än en förälder får talan vid domstolen endast föras av socialnämnden” (s. 113), denna bestämmelse ges skäl för med följande motivering:

När bestämmelsen om umgänge mellan barnet och andra personer än barnets förälder infördes, anförtroddes socialnämnden rätten att föra talan vid domstol, eftersom nämnden ansågs kunna bedöma i vilka fall det var motiverat utifrån barnets bästa att inleda en umgängesprocess. Det ansågs däremot mindre lämpligt att var och en som anser sig stå barnet särskilt nära skulle kunna föra talan vid domstol om umgänge (s. 113).

Barnet ska följaktligen inte behöva utstå fler processer än nödvändigt och handboken fortsätter med:

Av naturliga skäl är en sådan avvägning inte lätt att göra för en utomstående person, som vill ha ett umgänge med barnet men inte får detta till följd av motstånd från barnets vårdnadshavare. Socialnämnden får förutsättas ha ett mera objektivt

sätt att överväga om de nackdelar som en process för med sig från barnets synpunkter vägs upp av de fördelar som ett umgänge kan leda till (s. 114).

Man tänker sig här att socialnämnden på ett objektivt sätt kan begränsa de processer barnet behöver utsättas för men skriver även att:

Det är möjligt att socialnämnderna har varit alltför restriktiva med att väcka talan om umgänge med närstående. Nämnden har ett tydligt ansvar för att barnet inte onödigtvis förlorar kontakten med sina närstående vid en separation mellan föräldrarna när ett sådant umgänge är bäst för barnet. Eftersom närstående inte har egen talerätt är det viktigt att socialnämnden verkligen uppmärksammar de situationer där barnet kan ha behov av umgänge med andra än sina föräldrar (s. 114).

Här ses ett klart exempel på vilken möjlighet till handling idén om familjen ger olika människor, det ger vissa rätten att själva strida för sin rätt till umgänge medan en gränsdragning av familjen gör att vissa föräldrar blir utelämnade åt en förhoppningsvis välmenande byråkrati som ska driva deras sak.

I handboken ges ytterligare ett tydligt exempel där idén om familjen begränsar människors handlingsutrymme och möjlighet att organisera sina liv: ”två personer kan utses att gemensamt utöva vårdnaden om de är gifta med varandra, har registrerat partnerskap eller är sambor” (s. 89). Detta betyder alltså att två människor som vill gemensam vårdnad, alltså som båda vill vara ansvariga, delaktiga och vara med och ta beslut som rör barnet behöver ha en relation med varandra. Här kan normen om ett par och vad paret behöver vara organiserat runt tydas, följaktligen Finemans ”sexuella familj”. För att kunna bli tilldelad gemensam vårdnad behöver de två som vill åta sig det vara i en antagen sexuell relation. Alla sorters föräldraskap verkar alltså utgå från tanken om två. För att exemplifiera hur det kan vara problematiskt för en alternativ familjebildning kan man tänka sig en situation där ett lesbiskt par skaffat barn tillsammans med en man. De biologiska föräldrarna är vårdnadshavare men den biologiska mamman dör. Kvar finns medmamman och den biologiska pappan som båda vill ha vårdnad, de kan dock ej få gemensam vårdnad utan att ingå partnerskap, samboskap eller giftermål med varandra.

4.1.3 Är heterosexuella normer och normen om tvåsamhet naturaliserad och privilegierad och i så fall på vilket sätt?

Hur de två tidigare frågorna besvarats tyder på att tvåsamhet är naturaliserad och privilegierad. Detta stycke kommer därför att ägnas åt att se till om och hur den heterosexuella normen är premierad. Handboken talar mestadels om: ”förälder” och ”föräldrar” (jmf 21, 45, 63, 127, 140) benämningen på föräldrarna är på så sätt med få undantag könsneutral.

Boken är sammanfattningsvis inte könsneutral eller inkluderande av olika föräldraskap gällande de exempel som förekommer. Detta klarades efter en sammanställning av alla exempel som hade en moder, fader eller part nämnd. Exempelen är inkluderade i handboken med syfte till att visa på och exemplifiera hur domstolens utslag har sett ut i olika rättstvister och som finns med i nästan alla kapitel. I sammanställningen av de förekommande exemplen räknades de där en moder och fader nämndes som heterosexuella. De exempel där bara en eller inga av parterna var könsbestämda räknades som könsneutrala och de med samkönade parter räknades som samkönade. Sammanställning av dessa exempel ser ut så här:

Heterosexuella exempel	Könsneutrala exempel	Samkönade exempel
18	5	0

(s. 26, 27, 47, 50, 51, 94, 95, 99, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 233)

Större delen av de exempel som finns i handboken har en uttalad moder och fader i de rättstvister som ska illustreras. I de exempel som räknats som könsneutrala har föräldern antingen varit omnämnd som part eller så har bara en moder eller fader varit nämnd, vilket kön deras förra äkta hälft har, har lämnats åt fantasin. Sammanställningen visar att det inte några klart uttalade samkönade exempel i boken. Här tyds ett osynliggörande av en viss sexuell läggning och det kan tänkas att när inga samkönade exempel finns med byggs det implicit en heteronormativ idé om familjen.

5 Avslutande diskussion

Här svarar jag med mina underfrågor som hjälp på min övergripande frågeställning som löd: hur konstrueras familjen i handboken *Vårdnad, Boende och Umgänge* och hur kan man förstå den?

I handboken kan det uttydas en övergripande idé om vad en familj är och hur den ser ut. Familjen konstrueras följaktligen på ett särskilt sätt men man kan dock hitta korta stycken där alternativa familjeformer presenteras. Från analys-schemat kan kriterierna heterosexualitet och tvåsamhet bekräftas ingå i handbokens konstruktion av familjen. Normen om ”den sexuella familjen” tydliggörs i hur boken resonerar kring de familjer som möts i tjänstemannens arbete. Att det talas om ett föräldraskap som bygger på nya roller som är mindre tydliga än de som fördelats i den traditionella kärnfamiljen tyder på att dessa familjer tänks och antas ha varit kärnfamiljer (”normala” familjer, det vill säga ”den sexuella familjen”) innan de hamnade i konflikt/separation. Att det nästan uteslutet talas om två föräldrar och hur dessa två ska samarbeta för barnets bästa visar på normen om att föräldrar har juridisk vårdnad om sina barn. Normen om biologi som biologiska och genetiska barn identifieras dock inte i handboken.

Handboken kan sägas vara heteronormativ. Språket i handboken är som påvisat i största del neutralt när den talar om föräldrar men likväl så utgår större delen av exemplen i boken från olikkönade par. De exempel som inte gjorde det var aldrig uttalat samkönade utan neutrala på så sätt att bara en av parterna var könsbestämd eller så var båda benämnda som part. Om de ska tolkas som ett heterosexuella eller homosexuella föräldrapar ankommer en själv men risken är dock att användarna av denna handbok fortsätter i samma tankebanor. Att denna handbok följaktligen inte alls utmanar föreställningen om att alla lever ett heterosexuellt liv. Handbokens praktiker kan således tänkas inte vara tillräckliga för att ge en nyanserad bild och en förståelse av olika familjebildningar. Den utmanar inte heller den uppfattning som Landelius kartlade 2004 är det största problemet som är att homo- och bisexuella personer är osynliga och att socialtjänsten i de flesta kontakter utgår från att alla lever ett heterosexuellt liv. Faktorer som att heterosexuella exempel dominerar och att inga domstolsexempel förekommer med samkönade par samt det faktum att samkönade par nämns två gånger gör att den heteronormativa konstruktionen av familjen hänger som en skugga över boken. Samkönat föräldraskap utelämnas i hög grad och det skapar en underförstådd heteronormativ konstruktion av familjen.

Undersökningen av handboken visar att konstruktionen av familjen bygger på två vuxna, ett par, en medvetenhet visas emellertid om att fler människor kan vara viktiga för ett barn och att föräldraskap inte alltid är givet. I handboken tas frågan om icke-juridiska föräldrar upp, deras situation tas dock inte upp på ett vidare informativt eller konsekvent sätt som bidrar till någon djupare förståelse. Det kan tänkas att en situation där fler önskar juridiskt föräldraskap och umgänge med ett barn kan vara mycket komplicerad, så till den grad att denna situation behöver förklaras och ges ett större eget utrymme för att dessa ämbetsmän ska ges fullgod förståelse för hur dessa människor kan bemötas. Icke-juridiska föräldrars situation synliggörs inte mer än detta och man förstår i konstruktionen av de tvåsamma juridiska föräldrarna med tillhörande rättigheter och skyldigheter att den icke-juridiska föräldern har få möjligheter. Denna person konstrueras i motsats till föräldrarna som utan riktiga möjligheter att ställa krav, få dem bemötta och att själv kunna driva sin sak. Personen är vid konflikt utelämnad åt föräldrarnas och byråkratins goda vilja.

I handboken kan det även observeras hur det i avvikande familjebildningar i högre grad tolereras statlig reglerande intervention. Exempelvis att det för att få gemensam vårdnad behövs en sexuell tvåsam relation. Följaktligen att inte strukturera sin familj på det förväntade sättet ger staten makt att i högre grad reglera ens familjebildning, vilka fördelar som ska fås och vem som ska få dem. En familj antas ha sin grund i tvåsamhet och även om detta inte varit fallet när familjens barn kommit till så antas det vara fallet när barnet väl finns i familjen. Att flerföräldrar och även att samkönade par är så pass osynliggjorda i handboken i motsats till den relativt oemotsagda konstruktionen av familjen skulle kunna bero på att dessa alternativa familjebildningar avviker från idén om den ”normala” familjen där barn skaffas biologiskt inom en tvåsamhet. Att tvåsamhetsnormen återfinns och är så stark i handboken är i realiteten inte så förvånande då teoridelen visar att det lagstadgade föräldraskapet bygger på de biologiska möjligheterna att få barn. Emellertid gör det den inte mindre problematisk eller viktig att uppmärksamma. Alla kriterier som analysens schemat identifierat och som förekommer i boken hänger ihop. De dikterar villkoren för människors familjebildning, handlingsutrymme och får på så sätt betydande konsekvenser. Om man exempelvis ser till Hamruds resonemang om vikten av biologi och vilka följer det får när det sammankopplas med idén om barnets bästa. De biologiska förutsättningarna för att få barn bygger på olikkönad tvåsamhet och det juridiska föräldraskapet bygger i sin tur på denna tvåsamhet. Dessa idéer bygger i mångt och mycket på varandra och gör att människor kan exkluderas. De utesluts från det juridiska föräldraskapet på grund av att de valt att skaffa barn utanför tvåsamheten och den ”naturliga” biologin. Om man ser till just denna kedja ser man att människor exkluderas från föräldraskapet med idén om barnets bästa som grund. Det är därför viktigt att se hur alla dessa normer är ihopkopplade, hur de genomsyrar samhället och hur de verkar inkluderande och exkluderande. Institutionell makt med sina ofta regelfästa normer befäster förutsättningarna för

människors familjebildning. Valmöjligheterna för att skaffa barn och att säkerställa sina rättigheter och skyldigheter till dem är begränsade på grund av den idé och norm som finns av familjen. Det behöver inte vara så att människor känner att de hade föredragit ett större antal föräldrar eller färre men den institutionaliserade makten verkar genom normen och gör att olika sätt att bilda familj ses som tänkbara eller ej.

Idén om familjen är konstruerad på så sätt att ett visst föräldraskap gynnas och människor förväntas strukturera sin familj på detta vis annars riskerar de att uteslutas från de fördelar som erbjuds ”normala” familjer. Med utgångspunkt i Lipskys argumentation för att tjänstemän styr politiken i praktiken förstår man att handbokens konstruktion av familjen får konsekvenser. Tjänstemän arbetandes med familjerätt har möjlighet att använda en mänsklig dimension i sitt arbete och därmed också en makt att utesluta familjer eller enstaka individer från vissa fördelar i mötet med den offentliga sektorn. Tjänstemännen kan i sitt arbete göra en vid eller snäv bedömning av vad familjen kan vara, de har makten att styra dagordningen och hindra vissa individer från att vara med och ta beslut när deras situation ska avhandlas, utredas och lösas med hjälp av familjerätten. Om den tjänsteman man möter har en viss uppfattning om vem som ingår i en familj och man inte räknas in i den definitionen så förstår man att ens möjlighet att bli lyssnade på och få hjälp är liten. En sådan situation illustrerar hur institutionell makt formar normen om familjen, i förlängningen handbokens konstruktion och på så sätt ger tjänstemännen direkt och indirekt makt att inkludera och exkludera. Makt som de i Lipskys resonemang alltså har möjlighet att använda efter eget huvud. I Frasers tre dimensioner av nekande av erkännande så ser man att det som tjänstemännen kan utsätta individer för är ett icke-erkännande som enligt erkännandeteori kan verka förtryckande. Tjänstemännen kan alltså i praktiken utöva förtryckande politik underifrån, en utövning av politik som är svår att få insyn i. Denna politikutövning står i kontrast till den generella uppfattningen om att politik kommer ovanifrån. Tjänstemännens praktiska politik syns helt enkelt inte men kan ha långtgående konsekvenser i människors liv.

Jag vill vara tydlig med att det som jag försöker visa på och argumentera för är inte att man ska ta ifrån de biologiska föräldrarna sina rättigheter och skyldigheter till sitt/sina barn. Jag vill inte heller argumentera för att barnets bästa inte är att umgås med sina biologiska föräldrar. Att barnet har två biologiska föräldrar som är viktiga för dess eget bästa är inte problematiskt om det inte slentrianmässigt antas utan reflektion på att det kan exkludera människor. Den lagstadgade familjeformen bör inte användas schablonmässigt eller låta normens inflytande göra att man möter familjer på ett stereotypt sätt. Det är viktigt att uppmärksamma familjer som inte passar in i mallen och se till att föräldrar och barn inte hamnar mellan stolarna på grund av otillräcklig förståelse.

6 Slutsats och sammanfattning

Att mötet mellan alternativa familjebildningar och socialarbetare ibland är problematiskt har konstaterats av olika forskare samt familjers erfarenheter, därför valde jag att undersöka denna handbok och lyfta fram dess konstruktion av familjen. Med de utvalda teoretiska utgångspunkterna analyserades handboken och de slutsatser jag kan dra av den genomförda undersökning är att den tvåsamhet och heteronormativitet som präglar handboken begränsar alternativa familjebildningar samtidigt som normen synliggörs som icke ”normala” familjebildningar ställs mot. Handboken visar hur ett visst föräldraskap gynnas och hur på grund av dess fördelaktiga förutsättningar människor förväntas strukturera sin familj på ett visst sätt medan alternativa familjekonstellationer utesluts från vissa fördelar av tjänstemännen på familjerätten. Att se lag och norm skapar en förståelse av vilka som exkluderas och i kombination med erkännandeteori som inramning ges en uppfattning om följderna. De som exkluderas ges få möjligheter i detta möte mellan familj och socialarbetare och det de utsätts för kan ses som förtyckande politik som tjänstemän kan utöva relativt osynligt. Analysen av handboken påtalar ett problem och för att vidare undersöka om problematiken sträcker sig längre än handboken skulle exempelvis andra resurser inom sakområdet kunna undersökas, resurser så som annan litteratur och utbildning.

7 Referenser

7.1 Tryckta källor

- Ambjörnsson, Fanny (2006). *Vad är queer?.* Stockholm: Natur och kultur
- Badersten, Björn (2006). *Normativ metod: att studera det önskvärda.* Lund: Studentlitteratur
- Beckman, Ludvig (2005). *Grundbok i idéanalys: det kritiska studiet av politiska texter och idéer.* Stockholm: Santérus
- Brown, Helen Cosis (1998). *Social work and sexuality: working with lesbians and gay men.* Basingstoke: Macmillan
- Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (red.) (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad.* 4., [rev.] uppl. Stockholm: Norstedts juridik
- Fineman, Martha, (2009). *The Sexual Family, Feminist and Queer legal theory: intimate encounters, uncomfortable conversations*, M.A. Fineman, J. E. Jackson, and A. P. Romer (red) Ashgate, 2009 Emory Public Law Research Paper No. 09-74
- Franklin, Kris (2006). the "*Authoritative moment*": *exploring the boundaries of interpretation in the recognition of queer families* William Mitchell Law Review; Vol. 32 Issue 2, p655-718
- Hamrud, Annika (2005). *Queerkids - och deras föräldrar.* Stockholm: Normal
- Hydén, Margareta & Hydén, Lars-Christer (2002). *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet.* 1. utg. Stockholm: Natur och kultur
- Malmquist Anna, Hydén, Margareta & Zetterqvist Nelson Karin (2012) *Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer*, Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas (red.) (2012). *Nätverksfamiljen.* 2. utg. Stockholm: Natur & Kultur

Lipsky, Michael (1980). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation

Singer, Anna (2000). *Föräldraskap i rättslig belysning*. Diss. Uppsala : Univ.

Landelius, Per Svante (2004). *Sexuell läggning och bemötande i socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen

Rosenberg, Tiina (red) (2002). *Inledning* i Butler, Judith (2005). *Könet brinner!: texter*. Stockholm: Natur och kultur

Socialstyrelsen 4 (2012). *Vårdnad, boende och umgänge: handbok - stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. [Ny, rev. utg.]. (2012). Stockholm: Socialstyrelsen

SOU 2007:3 (2007). *Föräldraskap vid Assisterad Befruktning*, Justitiedepartementet, Utredningen om föräldraskap vid assisterad befruktning

Taylor, Charles (1994). Gutman, Amy (red). *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos

Teorell, Jan & Svensson, Torsten (2007). *Att fråga och att svara: samhällsvetenskaplig metod*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Zetterqvist Nelson, Karin (2007). *Mot alla odds: regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn*. 1. uppl. Malmö: Liber

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

7.2 Elektroniska källor

Faxén, Agnes, & Salö, Freja (2014). *Flera partier vill tillåta fler än två föräldrar*, SVT, <http://www.svt.se/nyheter/val2014/flera-partier-vill-tillata-fler-an-tva-foraldrar> Hämtdatum:[2014-11-14]

Fraser, Nancy (2000). *Rethinking Recognition*, <http://newleftreview.org/II/3/nancy-fraser-rethinking-recognition> Hämtdatum: [2014-11-25]

Malmqvist, Anna (2012). *Att möta och bemöta regnbågsfamiljer*
<http://www.rikshandboken-bhv.se/Texter/Familjen-pa-BVC/Att-mota-och-bemota-regnbagsfamiljer/> Hämtdatum: [2014-12-04]

Berg, Marianne, Berg, Bengt, Olofsson, Eva, Mölleby Sydow, Mia, Kakabaveh, Amineh & Olsson, Lena (2011). *Assisterad befruktning för alla kvinnor*, Motion 2011/12: So462
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Motioner/Assisterad-befruktning-for-all_GZ02So462/?text=true Hämtdatum: [2014-12-01]

RFSL, *Äktenskap/Registrerat partnerskap* <http://www.rfsl.se/?p=420>
Hämtdatum:[2014- 12-03]

Socialstyrelsen 1, *Handböcker*,
<http://www.socialstyrelsen.se/regelverk/handbocker> Hämtdatum:[2014-11-29]

Socialstyrelsen 2, *Vad gör socialstyrelsen?*
<http://www.socialstyrelsen.se/lattlast/vadgorsocialstyrelsen> Hämtdatum:[2014-11-29]

Socialstyrelsen 3, *Vårdnad, boende och umgänge – Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*,
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2012/2012-4-8> Hämtdatum: [2014-11-29]

Socialstyrelsen 5, (2014), *Familjerätt år 2013*,
<http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19434/2014-5-2.pdf> Hämtdatum: [2014-12-12]

Socialstyrelsen 6, *Gemensam vårdnad- vad innebär det?*
<http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19193/2013-9-9.pdf> Hämtdatum: [2014-12-15]

Wallner, Anders & Hellström Gefwert, Helena (2012). *Föräldraförsäkringen bör vara tredelad*, Svenska Dagbladets Nyheter,
http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/foraldradorsakringen-bor-vara-tredelad_6906807.svd Hämtdatum: [2014-11-24]